

VII - Euskal Literatura-ren bilduma laburra.

Piarres de AXULARR. (1556-1644.)

Denek ezagutzen duten autore hunek etzuen liburu bat besterik idatzi. *GVERO* famatua. Lau edizione egin dira liburu huntarik; lehena eta bigarrena berdintsuak eta dembora bertsoak (1643), laster begien bistatik bakandu zirenak; naiz ongi etorri beroa izanki irakurleengandik, Larramendi-k dionez.

Bigarrena, urte gabekoa, *GUEROCO* izenakin agertu zena; irugarrena, Inchauspe kalonjearen ediziona ezta oberena; aldatu eta kendu ere egin zituelakotz zati osoak, izketa batzu garbitu beharrez.

Laugarrena, 1954 urtekoa, leheneko edizionetik itzez itz ateraia, eta graphia, egoaldekoen gisara pittin bat aldatua. M. Lekuona-k prestatu ediziona, L. Michelenak eta A. Irigaray-ek lagundurik.

M. Lekuona-k eratziki dio AITZIN-SOLAS luze eta eder bat. Orai Liburutegietan salgei dagona.

Piarres de AXULARR nafarra zen, Urdazubi-koa, eta apeztu zen Iruñen eta Leridan, geroago Sara-ko erretore izan zen eta han hil; eta eortzia dago, Bonapartek ezarritako euskal izkiribu baten pean.

Laudorio andienak egin dira liburu huntaz; mintzo den bezala idatzia dago euskara aberats eta bizi batean. Larramendik eta Ioanes d'Etcheberryk lehen eta gero Otsobik, Lafittek, Orixek eta bestek euskal liburuen nagusi bezala jo dute eta jotzen dute.

Eta hala ere estimatua izan da euskaldunengandik, naiz oso bakan ziren arkitzeko leheneko edizioneak. Beste batzuek berriz gordinegi agertzen zaigu AXULARR zaharra esakun batzutan, eta hau dela kausa noizpait *auto de fe* bat baiño geiago ikusi bide da gure

mendietako etxalde zokoren batean, DECHEPARE-renakin gertatu bide zen bezala.

Mirestekoa da, diote bestalde, deboziona erakusteko duen epeltasuna; bainan nago ez ote garen haren aroan eta ingurunean bear den bezala kokatzen AXULARR taxutzeko. Orduko euskaldunak aise euskaldun utsago ziren gu baiño; erdaratiko deboziona axaleko batzu etzituzten oraino etxekotuak.

Aitzitik, herriko gizonen egin bide zuzena eta prestutasuna obesten zituzten itxurapenak baiño. ERASMO-ren kutsu-ren bat ote zuen gure Irakasleak? Ez dut uste; aski zituen euskaldunki ikustatzea bere ingurumeneko jendeen gaiztakeriak eta obenak, eta euskaldunki sendabidea billatzea eskumenean arkitzen ahal zituen erremedioak emanaz, Jainkoari otoiztea aantzi gabe.

Kristauaren gaizpidea gizonki erakustea eta gizonki ere sendabideak emate molde hortan datza gure ustez, AXULARR andiaren arrakasta. Ez du AXULARR-ek predikatu nai izan serorendako; horrexengatik gizon arrontek, bai eta emaztekiek ere atsegin berezi batekin irakurtuko dute beti. Eta apeza izanik etzaio kasik nabari bere apeztasuna; arrantzale onaren doai hau eskas aunitzek.

AXULARR-en inguruko xehetasun eta zertzelada geiago nai tuenak arkituko du EGAN aldizkari hunen núm. 1-4, Axularrez 1953 urtean Irigaraiek egindako Solasaldian.

Eta aski neretik; demagun orai autore hortatik bi zati, irakurleen atsegiñerako, GVERO liburuko leeneko kapitulotik artuak.

* * *

GVERO bi partetan partitua eta berezia. Bordelen. 1643.

Nola bertzeak bertze direla, alferkeriatik ihes egiteagatik ere behar den traillaatu.

* * *

I

Erraiten du Aristotele'k on dela, alferkeriaren herritik kentzeko eta desterratzeko, eta herrien ere bere Erregeren edo bertzeren kontra jaikitetik begiratzeko, zenbait obra handiren astea, zenbait dorren edo gazteluren egitea eta hetan jendearen enplegatzea.

Nola ageri baita Egipto'ko Piramidetan, zein eragin baitzituen errege Pharaon'ek, jendeak alfer etzeudezin amoreakatik. Iduriturik errege hari ezen, baldin Israel'eko seme, gatibu bezala bere azpian

zedutzan hek (iragaiten baitziren seietan eun milla presunetan) uzten bazituen bere plazerera eta aisiara bizitzera, urgullutzeko eta nabusitzeko bidean jarriko zirela, eta handik bear etzena sortuko zela, egin zuen Piramide batzuen egiteko gogoeta, asmua eta pentsua.

Eta Piramide hetzaz mintzo dela, erraiten du san Isidoro'k: *Pyramides est genus sepulchrorum quadratum, fastigiatum ultra omnem celsitudinem, ut lato incipiant et in angusto finiuntur* (Isidor, lib. 5 *Ethimol. cap. II*): "Piramidea edo Piramideak ziren sepultura-suerte batzuk, pilare arroin edo tonba, laur kantoifetako gora ailtxatu batzuk, egin ahal zitezkeien gorenak, ondoan zabal eta puntan mehar."

Eta hetan travailla arazitzen zituen Pharaon'ek bere azpiko jende hek, seifalaturik bat-bederari bere eguneko lana eta sailla. Eta eskua-ren ibentzea bera asko bazuketen ere, ordea lanabesak, tresnak eta obraren egiteko gai guztiak ere berek bilatu eta ornitu bear zituzten.

Eta halarik ere ezin ausart zitezkeien arrenkuratzera, halako moldezen ezen, hartako lehenbiziko itza aotik itzuri zeinenean, erran baitzerauen berehala Pharaon'ek; *Vacatis otio* (Exod. 5): "Asti duzue"; zeuen ongiagiak, alferkeriak, aisetasunak iratxekitzen deratzue; hark horrela kilikatzen eta mintza-arazitzen zaituztezate. Eta halatan aitzinerat kargatuago zituen, lana berretu zerauen. Eta hura guztia egiten zuen, baldin bat-ere astirik bazuten edo alfer bazeuden, handik zerbait kalte etor zekion gogan-bearrez eta beldurrez.

Pysistrato, Atenas'ko tirano gaixto hark, ikusi zuenean plaza guztia jende alferrez betea, eta hetarik anhitz malizia eta pentsu gaixto sor zitekeiela, deitu zituen guztiak berengana eta aitzinerat alfer egoiteko desenkusarik etzutentzat, eman zerauen mando, zamari, idi, azi, diru, finean, travaillatzeko bear zuten guztia. Eta gero igorri zituen lanera eta travaillura, iduriturik ezen, halatan etzutela kalterik eginen, maliziarik pensatuko eta ez herririk nahasiko. (*Aelianus, lib. 5, variis histor.*)

Munduko berri dakitenek erran dute eta erraiten dute, on dela herrirentzat eta erresumentzat zenbait egiteko eta gerla, bere herritik eta erresumatik kampano, izaitea. Zeren, nola bat bedera bakearekin loakartzen, ez ansiatzen eta gorputzaren plazeretara emaiten baita, hala gerlekin, etsaiekin eta kontrastekin ernatzen, iratzartzen eta axolduritzen da.

Plutarco'k egiten du liburu bat etsaietarik ateratzen den probetxuaz, eta guztietako andiena eta prinzipalena dio dela alferren travailla arazitzea, lotien iratzartzea eta antsikaben ansiatsu eta arduratsu egitea. (*Plutar. lib. De Utilitate ex inimicis.*) Adiskideen artean garenean laxo gara, eztadukagu deusez ere konturik, eztugu gaizki

mintzatuagatik eta milla erokeria egiñagatik ere antsiarik. Zeren baitakigu ezen, adiskide direnaz-geroz, hek guztiak estaliko eta onera artuko derauzkigutela.

Baiña etsaien artean garenean, bear dira buru-beharriak ernatu, zer egiten eta erraiten den behatu. Zeren nola etsaiak beti-ere zelatan baitaude, zer-ere uts edo falta edireiten baitute, hura berehala arrapatzen dute, eta are batzutan berreturik, airatzen eta kanpatzen dute.

Hargatik erraiten du san Krisostomo'k: *Saepe vero ab inimicis non minus lucratur quam ab amicis. Cum enim nobis peccata exprobraverint, etiam invitos in ipsorum correctionem excitant.* (Chrys. to. 13, ad populum Antimoc. tom. 3.) Anitzetan egiten derakute etsaiek hanbat ongi eta ontasun nola adiskideek, eta bai batzutan geiago ere. Zeren etsaiek geure faltak erranez eta etzaz erantzute-eginez, emaiten derakute okasino ernatzeko, iratzartzeko, falta eginen emendatzeko, erremediatzeko eta bai ere aitzinerat geiago egitetik ere begiratzeko.

Arrazoin hunengatik erran ahal diteke, etzuela egundaino gure Jaungoikoak nai izatu akaba zekizten Israel'eko seme hei bere etsai guztiak; baiña ordenatu zuen edo permititu geldi zekien beti-ere zenbait bakotx eta ondar iratzartzeko, ernatzeko eta alfertzetik begiratzeko.

II

Irabazi zutenean Lazedemoniakoeak bere frontierako hiri etsai bat, mugakide zuten bat, erran zuten Lazedemonia hartako bereko gobernariek: *Sublata est pubis nostrae palaestra; non habebunt posthac quibuscum luctentur adversarios.* (Plutar. in Aphot.) "Egin da gure jende gazteaz; eztute hemendik aitzina jardukitzeko paradarik izanen, eta ez borrokatzeko etsairik."

Lazedemonia'ko hek berek etzuten desegin nai izatu hiri kontrast bat, beti ere bere kontra eta etsai izan zuten bat, erraiten zutela ezen, iri hura zela *juventutis cotem*, gaztetasunaren zorrotz-arria, zeren gaztek han bere indarra eta antzea frogatzen, zorrozten eta erdoiltzetik begiratzen baitzuten.

Hunen arauaz ihardetsi zuen *Kleomenes* Sparzia'ko hark ere, galdegin zeraukatenean ea zergatik, hala bere meneraz-gero, etzituen bere etsai Argiboak desegin? *Ut habeamus qui juventutem nostram exercent.* (Plutar. in Laco): "Eztitut desegin, dugun amoreagatik nork gure jende gaztea zertako den froga dezan."

Entzun zuenean *Publio Nasika*'k, egotzi zutela Erromakoeak herriatik Anibal bere etsai andi hura, Kartago ere artu zutela eta hainber-

tzez, bere ustez, aitzinerat segurean jarri zirela, erran zuen: *Atqui nunc in lubrico sumus (Plutar. in Aphothe.)*: "Aitzitik, orai gaude egundaino baiño linburtzeko eta erortzeko peril handiagoan. Zeren ezpaitugu orai lehen bezala, iratzartzaillerik eta geure eginbidearen eragillerik."

Izatu zutenean erromatarrek desiratzen zuten abantaila eta gairaitia kartagotarren gainean, sartu ziren kontseilluan erromatarrek ea zer eginen zuten Kartago'ko hiri hartaz. Eta Caton'ek (prinzipale-netarik bat baitzen) erran zuen, guztiak desegin, plaundu eta lurrarekin berdindu bear zuela, zeren, bere gerla guztiak eta egitekoak hiri hartarik sortzen zeiztela eta hura deseginez-gero, bakean eta soseguan jarriko zirela.

Baiña Scipion kapitain famatu hark, etorkizunari obeki behaturik erran zuen: etzutela neholatan ere hiria desegin behar, zeren baldin desegiten bazuten, gerla bat iraungi ustean, bertze andiago bat piztuko zutela; zeren berehala jendea alferkeriari, jan-edanari, erran-merranei eta aisiak dekaizkeien gaixtakeria-suerte guztiei emanen zeiea, eta handik nahastekak, diferentziak, guduak, auziak, etsaigoak eta kartagotarrekikoa baiño gerla perilosagoa bere artean sortuko zeiea. Eta hala gertatu zen; zeren, Scipion'en kontseillua utzirik, artu zuten Caton'ena, desegin zuten Kartago'ko hiria, jarri ziren bere ustez bakean, baiña Scipion'ek erran zerauen bezala, fite berak eta Erroma'ko hiria ere beheititu eta erori ziren. (*Vid. August. lib. de Civitate Dei, cap. 30, tom. 5.*)

Egia haur ezagaturik, *Perikles* famatu hark mantenatzen zuen beti ere bere herritik kanpoan zenbait gerla. Eta urteoro igortzen zituen untziak jendez beterik gerla hartara. Eta hetan bulkatzen zituen, ediren ahal zitzan alfer guztiak. Eta gero bizitzen zen bake andi batean. Zeren nola herri guztietan oi baita komunzki zenbait alfer eta jende galdu, eta hek anhitz kalte eta nahasteka egiten baitute, ontasun andia eldu zaika herriari halako heken kentzeaz; nola lurrari ere eldu baitzaika probetxu jorratzeaz eta belar gaixtoen ateratzeaz. (*Plutar. in Pericl.*)

Korintioak hain zeizten aiher alferrei ezen, ikusten zutenean gizon bat bizitzen zela errentarik gabe, ofiziorik gabe, eta travaillatu ere gabe, berehala bertze frogantzarik gabe bizia edekitzen baitzioten, zeren erraiten zuten ezen, presuna alfer, ofiziorik eta errentarik etzuenak, ohoinkeriaz, enganamenduz edo zenbait arte gaixtoz usatu bear zuela, eta halakoak bizia zor zuela; eta hala edekitzen zioten. Eta on lizate orai ere halakoekin hala egin baledi. (*Laert.*)

Solon andiak ordenatu zuen, ezen aita batek bere semeari ofiziorik erakusten etzioenean, etzela seme hura bere aitaren faboratzera, bearran ikusiagatik ere, obligatu izanen; zeren, ofiziorik ez erakusteaz, alfer eta gaixto izaiteko bidean eta perilean utzi baitzuen bere aitak. (*Plutar. in Solon.*)

Gimnosofista zerizten jende batzuek hain gaitzesten zuten alferkeria, ezen beti ere afal aitzinean deitzen baitzituzten presuna gazteak beregana jakiteko ea zertan iragan zuten eguna; eta baldin frogatzen bazeien alferkeriarik, etzerauen afariak gaitzik egiten. (*Patricius lib. de republica.*)

Caton zensorino hartaz irakurtzen da (zeñiek baitzuen alferren gañean esku eta botere), ekartzen zeraukatenean gizon bat bere aitzinera akusatuturik, erraiten zela, ezen alferra zela, berehala lehenbiziko gauza, eskuetakoa larrua azkatzen eta ferekatzen zioela: eta baldin latz, lodi eta gogor edireiten bazioen, ahalik eta arintkiena uzten zuela; baiña baldin mehe, leun eta bera ba zuen, alfertzat kondenaturik falta guttigatik ere bortizki gaztigatzen zuela. (*Plutar. in vita Caton. Censor.*)

Caton hark berak erraiten zuen, irur gauzatarik bere mendean ahal bezan-bat begiratu zela: emazteari bere sekeretuak fidatzetik; leihorrez ahal zihoakeiela, itsasoz joaitetik; eta egun guztian alfer egoitetik.

Lukanoek edireiten zutenean, nehork jende alferrei deus prestatzen zerauela emaiten zuten berehala sententzia prestatzaillearen kontra: zer ere prestatu baitzuen, hura guztia gal zezala. Baiña nik uste dut ezen, etzela halako sententziaren emaiteko premiarik, bera baitago emana; zeren ezpaitu halakoei prestatzailleak koberatzeko perilik. (*Nicolaus, de moribus gent.*)

Indietako herri batzuetan etzen bat ere, bere gorputzaz balia ahal zitekeienik, eskean ibiltzen. Itsuek ere tornuan edo arrodan bedere ari bear zuten: *Apud Synas Indiae populos, caeci molas trusatiles versando, sibi victum parant.* (*Osor. lib. II.*)

A. IRIGARAY. Alda-aratzaillea.

